

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-3-79-27>

УДК 376

Радько Я.В., Кисла О.Ф.

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

КОРЕКЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНА ДОПОМОГА ПРИ АУТИЗМІ

Анотація. У даній статті вирішуються питання формування психологічних та педагогічних передумов корекційно-педагогічної допомоги дітям з аутизмом. Висвітлено причини та види розладів аутичного спектру у дітей, охарактеризовано основні ознаки аутизму при всіх його клінічних варіантах, обґрунтовано принципи та методи взаємодії дорослих з дітьми аутичного спектру порушень. Узагальнено психолого-педагогічні умови корекційного розвитку дітей з проявами аутизму. На основі критеріїв ефективності та якості корекційної роботи з дітьми з аутизмом представлено структурно-функціональну модель, що поєднує стратегію першого рівня, спрямовану на сім'ю та оточення аутистичної дитини та три рівні стратегій, спрямованих на дитину. Проаналізовано і узагальнено програму корекційно-розвивального навчання дітей з аутизмом. Доведено ефективність залучення дитини до сенсорних ігор засобами індивідуального підходу.

Ключові слова: аутизм, аутичні діти, педагогічні умови, психологічні механізми, критерії ефективності, корекційна робота.

Radko Yana, Kysla Oksana

National University «Chernihiv College» T.G. Shevchenko

CORRECTIVE-PEDAGOGICAL ASSISTANCE IN AUTISM

Summary. This article addresses the formation of psychological and pedagogical prerequisites for corrective and pedagogical assistance to children with autism. The author clarifies that at present specialists use a wide range of different methods of assistance to children of the autism spectrum, in particular: medical, social-pedagogical, neuropsychological and psychological. The article describes the essence and features of the concept of autism as a psychological and medical problem. The causes and types of autism spectrum disorders in children are described, the main signs of autism in all its clinical variants are characterized and the specially created psychological-pedagogical conditions of corrective-pedagogical work with children of autism spectrum are formulated. Principles and methods of interaction of adults with children of the autism spectrum are substantiated. Psychological and pedagogical conditions of correctional development of children with autism are generalized. The stages of correction and development work with autistic children are revealed, in particular: diagnostic, modification, implementation – corrective, progressive, analytical and final. Based on the criteria for the effectiveness and quality of corrective work with children with autism, a structural and functional model is presented that combines a first-level strategy aimed at the family and the environment of an autistic child and three levels of child-directed strategies. The preparatory stage of correctional and developmental education of autistic children is composed of the basic modules, in particular: formation of a unified, universal, highly organized system of information processing in children with autism, and formation of social and emotional behavior that reveal the directions of corrective and developmental work. The program of correction and developmental education of children with autism is analyzed and summarized. The effectiveness of involving the child in sensory games by means of individual approach has been proved. The author points out that different types of touch games involve the use of innovative health-saving technologies, in particular: color therapy (play with color paints); aquatherapy and lithotherapy; games with water and pebbles.

Keywords: autism, autistic children, pedagogical conditions, psychological mechanisms, performance criteria, corrective work.

Постановка проблеми. В останні роки в світі постала проблема зростання дитячого аутизму. Аутизм є хворобою, що триває протягом всього життя і має значний вплив на особистість дитини, а також на їх сім'ю або опікунів. Сучасний етап корекційно-педагогічної допомоги дітям з аутичним спектром порушень в Україні характеризується динамічним науково-практичним пошуком оптимальних шляхів і методів корекційної роботи. Проте останнім часом почала звертатися увага на деякі аспекти створення спеціальних умов відповідних до можливостей та особливостей корекційно-педагогічної допомоги дітям з проявами аутизму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми діагностування та розвитку дітей з розладами спектра аутизму вивчали В. Башина, Е. Бльойлер, С. Байрон-Кохен, І. Вікторов, Л. Вінг, В. Гиляровський, В. Осипов. Особливу увагу в наукових роботах приділяють медичним, психологічним та педагогічним аспектам дитя-

чого аутизму щодо його розуміння, особливостей та шляхів корекції розвитку дитини зі спектром аутичних порушень (О. Баєнська, С. Головченко, Л. Дружинська, С. Конопляста, К. Лебединська, О. Нікольська, Н. Рибченко, Т. Скрипник, В. Тарасун, А. Чуприков).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, більша частина науковців у своїх працях акцентує увагу лише на медичні та психологічні аспекти дитячого аутизму. Питання дослідження особливостей корекційно-педагогічної допомоги при аутизмі є недостатньо вивченими.

Мета статті. Метою статті є висвітлення сучасних поглядів на теорію і практику проблеми розвитку дітей із розладами спектра аутизму та різні форми корекційно-педагогічної допомоги дітям з аутизмом.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні на вирішення проблеми навчання і соціалізації дітей з аутизмом спрямовані зусилля зарубіж-

них і вітчизняних спеціалістів, які використовують широкий комплекс методів – медичних, соціально-педагогічних, нейропсихологічних і психологічних. Однак ці зусилля часто залишаються недостатньо ефективними, що зумовлено, на наш погляд, відсутністю єдиної теоретичної позиції спеціалістів, різноманітністю підходів, теоретичних установок, що використовуються, а також недостатньо критичним запозиченням вітчизняними спеціалістами технологій і методів психотерапії і психолого-педагогічної корекції, розроблених за кордоном [8].

На думку дослідниці К. Островської «організація повної та своєчасної (у ранньому віці) корекційної допомоги дітям із загальними розладами розвитку (F84 за МКХ-10) та їх родинам є дуже нагальною медичною, психолого-педагогічною та соціальною проблемою. Абілітація дітей з аутизмом (створення нових можливостей, нарощування соціального потенціалу, тобто можливості дитини реалізуватися у даному суспільстві – на противагу традиційному розумінню принципу реабілітації як відновлювальної допомоги) з подальшою адаптацією та інтеграцією у соціум, тобто вся соціальна, лікувальна та освітня робота повинна бути спрямована на підвищення особистісного, пізнавального та соціального статусу такої дитини» [3].

За визначенням автора В.Тарасун, «ранній дитячий аутизм (від лат. Autos – сам) є одним з клінічних варіантів такого типу дизонтогенезу, як спотворений розвиток (за термінологією В.В. Лебединського). Саме особливий асинхронний тип затримки розвитку визнається найважливішою особливістю дитячого аутизму» [8].

Аутизм можуть супроводжувати розумова відсталість, проблеми з концентрацією уваги, чуттєва надвразливість, а також знижена мотивація до взаємодії [3].

Ю. Почкун на основі етіопатогенетичного підходу виділив декілька варіантів аутизму [4, с. 79]: – дитячий аутизм при різних захворюваннях ЦНС (органічний аутизм); психогенний аутизм характеризується порушенням контакту з оточуючими, емоційною інфантильністю, пасивністю; аутизм шизофренічної; аутизм при захворюваннях обміну речовин; аутизм при хромосомній патології.

Причинами цих розладів переважна більшість учених вважають: біологічну недостатність всіх регуляторних систем (активуючої та інстинктивно-афективної), а також дефіцитарність аналізаторних систем (гностичних, мовленнєвих, рухових); соціальні (вторинні) фактори [8].

Система допомоги особам з аутизмом в Україні лише почала формуватися, чим започатковується виконання державою обов'язків по реалізації конституційного права своїх аутичних громадян на адекватну їхнім можливостям освіту. Оскільки, як свідчить аналіз спеціальної літератури, методи для лікування аутизму розроблені недостатньо, тому на сьогодні цим дітям можливо надавати лише реабілітаційну і корекційну допомогу. У цьому зв'язку важливою є обізнаність спеціалістів про шляхи методичного забезпечення процесу корекційного навчання даної категорії дітей у різних країнах світу [8].

На думку дослідника Л. Рибченко, «оскільки самостійно позбавитися чинників, що впливають

на особливості їхньої особистості аутичні люди не в змозі, їх корекційний розвиток має здійснюватися за такими спеціально створеними психолого-педагогічними умовами» [6, с. 84]:

- урахування індивідуальних особливостей дитини, характеру сімейного виховання, етнопсихологічного стилю родини та її орієнтації на позитивний розвиток аутичної дитини;

- визначення структури індивідуальної діяльності дитини за основними її компонентами: мотиви, установки, планування, виконання, результат, перевірка, виправлення помилок;

- активізації пізнавальної діяльності дитини під час прогулянок на природі, перегляду телевізійних програм, до яких у дитини сформована мотивація;

- інтеграції аутичної дитини в усі громадські заходи, які створюються та пропонуються для дітей державою;

- стимулювання мовленнєвих, інтелектуальних, творчих, спортивних тенденцій розвитку аутичної дитини та формування її когнітивних і креативних стилів [6, с. 85].

Соціалізацію дитини з розладами спектру аутизму варто почати з дитячих дошкільних установ, так як саме перебування в дитячому колективі дозволить малюкові ідентифікувати себе як особистість і частина соціуму. Створення спеціальних освітніх майданчиків, зокрема, відкриття спеціалізованих класів та шкіл, дозволить вирішити проблему навчання та соціалізації дітей з аутизмом в Україні [5, с. 389].

О. Дружинська вказує, «що формуючи програму абілітаційної роботи з аутистичними дітьми цільно спиратись на чотирьохрівневу стратегічну модель, що поєднує стратегію першого рівня, спрямовану на сім'ю та оточення аутистичної дитини та три рівні стратегій, спрямованих на дитину» [2].

- 1) Стратегія першого рівня – розв'язання стресової ситуації у сім'ї за допомогою практичної підтримки, психологічної допомоги та навчання.

- 2) Стратегія другого рівня – підтримка нормального розвитку дитини (соціалізація, розвиток комунікації, моторних навичок, уяви).

- 3) Стратегія третього рівня – редукція типових проявів аутизму.

- 4) Стратегія четвертого рівня – вилучення форм поведінки, нетипових для аутизму (проблеми зі сном, з прийомом їжі і т.п.) Таке поєднання стратегій багатьох рівнів та напрямків є необхідним і таким, що веде не тільки до активної абілітації дитини, а й до підключення її сім'ї до цих процесів [2].

Л. Рибченко представлені п'ять основних етапів корекційно-розвиваючої роботи з аутичними дітьми [6]:

I етап. Діагностичний. На цьому етапі здійснюється: аналіз медичних заключень, можливих патологічних факторів, що призвели до порушень розвитку дитини, проводиться діагностика проявів психічного дизонтогенезу дитини; психологічна діагностика, педагогічне обстеження дитини; визначення особливостей мовного розвитку дитини; когнітивних процесів, здійснюється обробка діагностичних даних, відбувається встановлення контакту з батьками дитини.

II етап. Модифікаційний. Передбачає встановлення контакту дитини з фахівцем, присто-

сування корекційного педагога до особливостей дитини: пом'якшення загального фону сенсорного і емоційного дискомфорту, зниження тривоги, страхів; адаптація до нових умов; формування навичок самообслуговування;

III етап. Впроваджувально-корективувальний. На цьому етапі проводиться стимуляція психічної активності дитини, спрямованої на взаємодію з дорослими і однолітками; проводяться корекційно-розвивальні заняття, відбувається пропедевтика навчання (корекція специфічного недорозвинення сприйняття, моторики, уваги, мови); активація мови за допомогою жестів, пісень, віршів, в ході тонізуючої гри, перегляд фільмів, складання індивідуального плану, програми навчання аутичної дитини в домашніх умовах.

IV етап. Просувальний. У дитини формується цілеспрямована поведінка навчання читанню, письму; формуються навички образотворчої діяльності, гри з однолітками; ведеться робота по формуванню діалогічного мовлення, прищепленні навичок самообслуговування.

V етап. Аналітично-підсумковий. На цьому етапі проводиться робота над подоланням негативних форм поведінки: агресії, негативізму, розсіяності потягів; проводяться корекційно-розвивальні заняття; здійснюється комунікація та соціалізація дитини в суспільстві, розширюються уявлення дитини про навколишній світ [6].

Виявлено, що на сьогодні психолого-педагогічна корекція розвитку аутизму не має однозначності й узгодженості щодо технологій та методик, які б допомагали ефективно долати порушення аутичного спектру. Серед найбільш визнаних, на думку Т.В. Скрипник, є такі корекційні підходи для дітей з порушеннями аутичного спектру: прикладний аналіз поведінки (Applied Behavior Analysis; структуроване навчання TEACCH (Treatment and Education for Autistic and related Communication handicapped Children); сенсорна інтеграція, розвиток міжособистісних стосунків; холдінг-терапія; метод «Son-Rise»; середовищний підхід; нейропсихологічний підхід; методи альтернативної та під-

Таблиця 1

Особливості формування єдиної універсальної системи переробки інформації та соціально-емоційної поведінки

Модуль	Напрями корекційно-розвивальної роботи	Система методик
Формування у дітей з аутизмом єдиної, універсальної, високоорганізованої системи переробки інформації	<p>А. Формування всіх рівнів переробки інформації і механізму управління цим процесом.</p> <p>а) Формування функції сприймання, планування, контролю (заняття музикою, ліпленням з глини, танцями);</p> <p>б) Розвиток здібності утримувати у свідомості інформацію, що постійно змінюється: активація оперативної пам'яті як компонента функції програмування і контролю; формування вміння відгальмовувати неадекватні реакції.</p> <p>в) Розвиток самоконтролю. Формування вміння використовувати внутрішнє мовлення для утримання у свідомості умовних правил і здійснення на їх основі регуляції своєї поведінки.</p>	<p>При корекції функції програмування і контролю застосовуються методи, що максимально розгортають процес програмування, забезпечуючи перехід від дій у зовнішньому матеріалі до їх згорнутих форм. Робота здійснюється в інтерактивній формі, тобто від спільних дій педагога і дитини по створенню і реалізації програми у зовнішньому плані.</p>
	<p>Б. Корекція порушень функції центрального зв'язування:</p> <p>а) Зниження ступеня фрагментарної стратегії обробки інформації: формування здатності зв'язно опрацювати інформацію; пом'якшення схильності дитини фокусувати увагу переважно на одній якості предмета чи явища; формування вміння узагальнювати різноманітні контексти в єдине ціле, об'єднане спільним контекстом;</p> <p>б) Корекція поведінкових особливостей як прояву ослаблення центрального зв'язування: зниження ступеня сильного поглинання незначними предметами; включення вибіркового домінуючих інтересів у загальний досвід дитини.</p> <p>в) Розвиток загальних інваріантних дій та операцій: формування внутрішньої схематизації; удосконалення узагальнених динамічних схем і денерваційних процесів; формування основних одиниць проміжної форми мови (гештально-фреймових структур).</p>	<p>При корекції порушень функції центрального зв'язування використовується система методів, спрямована на розвиток: орієнтовної основи зорової дії; холістичної та аналітичної стратегії сприймання; зв'язку «зоровий образ – слово» зорово-гносичних і зорово-мнестичних процесів, включаючи різні стратегії зорового гештального розпізнання інформації. При різних видах діяльності задіюються дані про провідний когнітивний стиль.</p>
Формування соціально-емоційної поведінки	<p>А. Формування емоційних станів: коригування негативної підсистеми емоційно-особистісної сфери дитини; корекція емоційного статусу (скарги, ставлення до свого стану).</p> <p>Б. Розвиток соціальної поведінки: формування ініціативи в процесі взаємодії з іншими людьми; корекція уникання соціальних взаємодій; формування здатності орієнтуватися в своїй поведінці на соціальне оточення; формування навичок символічної гри.</p> <p>В. Формування основних фаз соціалізації:</p> <p>а) Фаза інтеріоризації: засвоєння інформації в якості знань, умінь, норм, зразків поведінки, цінностей; формування знань і вмінь інтерпритувати ті чи інші правила поведінки, вміння переорієнтуватися в залежності від обставин.</p> <p>б) Фаза адаптації: формування у дитини поведінки, адекватної вимогам і сподіванням соціуму (від залежності до незалежності і прийняття відповідальності за благополуччя інших); формування вміння перетворювати і перебудовувати запропоновану ситуацію з метою застосування її у власних цілях.</p>	<p>При формуванні емоційних станів застосовуються первинний аналіз емоційного стану; прямі і непрямі методи оцінки і самооцінки; проєктивні методики; вербальні і невербальні методи</p> <p>Формування вміння: впізнавати об'єктів, раніше бачених (відстрочене відтворення); здійснювати символічну гру.</p> <p>Формування знань про загальні і ситуативні прийоми подолання труднощів у взаємодії.</p> <p>Формування необхідної гнучкості для сприймання нових умов; розвиток ініціативності, здатності приймати рішення.</p>

тримувальної комунікації; арт-терапія; метод ТОМАТИС; кінезотерапія [7].

Підготовчий етап навчання аутичних дітей складуть декілька основних модулів, зміст яких коротко представлений у табл. 1 (див. табл. 1) [8].

У своїй практиці для налагодження контакту під час корекційно-відновлювальної роботи, дослідник С. Головченко «вказує на необхідність залучення дитини до сенсорних ігор. Це надає дитині нові відчуття, установлюється емоційний контакт. Різні види сенсорних ігор передбачають використання інноваційних здоров'язбережувальних технологій, кольоротерапія. Гра з кольоровими фарбами; акватерапія та літотерапія. Ігри з водою та камінцями. Розвивають тактильні аналізатори, моторику кистей рук; ігри зі світлом «Сонячний зайчик» і тінню «Ліхтарик»; гра з льодом розвиває тактильні аналізатори, пізнавальні процеси: діти спостерігають, як водичка замерзає – стає холодною і твердою; ігри з крупами. Занурення рук у гречку, пошук у ній дрібних іграшок розвиває локомоторні функції, викликає позитивні емоції в дитини із розладами спектра аутизму. Та-

ким чином, індивідуальний підхід до проблеми інтеграції дітей із розладами спектра аутизму в суспільство має велике значення для розвитку в них соціальних навичок і формування відносної незалежності» [1].

Висновки і пропозиції. Таким чином, створення системи корекційно-педагогічної роботи, психолого-педагогічного та соціального супроводу аутичних дітей та їхніх родин дозволить надавати ефективні соціальні послуги цієї групі клієнтів. Діти з спектром аутичних порушень і особливими освітніми потребами повинні бути інтегровані в суспільство на їх власних умовах, а не пристосовані до правил здорових дітей. Корекційна робота з аутичними дітьми включає виявлення і розвиток творчих здібностей дітей, розвиток мовлення та комунікативних навичок, а також систематичну роботу з батьками, вона уможливує досягнення максимального рівня когнітивного й соціального функціонування, забезпечення можливості існування в соціумі. Ці успіхи часто пов'язані з цілком визначеними ситуаціями, і перенесенням сформованих навичок соціального спілкування на інші ситуації.

Список літератури:

1. Головченко С.М. Корекційно-відновлювальна допомога дітям з аутичними проявами в поведінці. *Таврійський вісник освіти*. 2015. № 2(1). С. 86–91.
2. Дружинська О.В. Досвід абілітаційної роботи з дітьми, хворими на аутизм. *Архів психіатрії*. 2002. 3(30). С. 54–58.
3. Островська К. Особливості абілітації дітей з аутизмом та їх родин. Львів : «Тріада плюс», 2007. 44 с.
4. Почкун Ю.О. Вивчення досвіду застосування новітніх корекційних освітніх технологій у роботі із аутичними дітьми. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2016. Вип. 32(2). С. 78–83.
5. Рибченко Л.К. Психологічна та соціальна адаптація дітей з аутизмом. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2014. Вип. 26. С. 387–392.
6. Рибченко Л.К. Психологічні механізми створення педагогічних умов ефективної корекційної роботи з аутичними дітьми. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2016. Вип. 32(2). С. 83–90.
7. Скрипник Т.В. Феноменологія аутизму : монографія. Київ : Фенікс, 2010. 320 с.
8. Тарасун В.В. Концепція розвитку, навчання і соціалізації дітей з аутизмом : навчальний посібник для вищих навчальних закладів. Київ : «Науковий світ», 2004. 100 с.

References:

1. Holovchenko, S.M. (2015). Korektsiyno-vidnovlyuval'na dopomoha dityam z autychnymy proyavamy v povedintsi. *Tavriys'kyi visnyk osvity*, vol. 2(1), pp. 86–91.
2. Druzhyns'ka, O.V. (2002). Dosvid abilitatsiynoyi roboty z dit'my, khvorymy na autyzm. *Arkhiv psykhiatriyi*, vol. 3(30), pp. 54–58.
3. Ostrovs'ka, K. (2007). Osoblyvosti abilitatsiyi ditey z autyzmom ta yikh rodyn. L'viv: «Triada plyus», 44 p.
4. Pochkun, Y.O. (2016). Vyvchennya dosvidu zastosuvannya novitnikh korektsiynykh osvitnikh tekhnolohiy u roboti iz autychnymy dit'my. *Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Seriya 19: Korektsiyna pedahohika ta spetsial'na psykholohiya*, vol. 32(2), pp. 78–83.
5. Rybchenko, L.K. (2014). Psykholohichna ta sotsial'na adaptatsiya ditey z autyzmom. *Naukovyy chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriya 19: Korektsiyna pedahohika ta spetsial'na psykholohiya*, vol. 26, pp. 387–392.
6. Rybchenko, L.K. (2016). Psykholohichni mekhanizmy stvorennya pedahohichnykh umov efektyvnoyi korektsiynoyi roboty z autychnymy dit'my. *Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Seriya 19: Korektsiyna pedahohika ta spetsial'na psykholohiya*, vol. 32(2), pp. 83–90.
7. Skrypnyk, T.V. (2010). Fenomenolohiya autyzmu: monohrafiya. Kyiv: Feniks, 320 p.
8. Tarasun, V.V. (2004). Kontseptsiya rozvytku, navchannya i sotsializatsiyi ditey z autyzmom: navchal'nyy posibnyk dlya vyshcheykh navchal'nykh zakladiv. Kyiv: «Naukovyy svit», 100 p.